

Chvála sociologie (1993)

Proslov u příležitosti přijetí Zlaté medaile CNRS¹

Pane ministře, pane řediteli,
moji milí kolegové,

pocty, které by měly člověka pouze uklidňovat, v mém případě mají schopnost vyvolávat znepokojení a jistý pocit nedůstojnosti. Nemohou však otrást mou hlubokou jistotou, že sociologie a sociologové jsou plně hodni onoho uznání, které jim vědecká obec skrze mou osobu dopřává. Právě o toto přesvědčení bych se chtěl s vámi dnes večer podělit, využívaje toho, že mám před sebou nejvyšší politické a vědecké autority i nejvýznačnější představitele tisku, a pokusit se odpovédět na některé – často kritické – otázky, které v souvislosti s touto vědou bývají obvykle kladeny.

Nechtěl bych ale, aby tato obhajoba sociologie zůstala pouhým akademickým cvičením, zcela postrádajícím jakékoli skutečné účinky. Rád bych se tedy na okamžik stal mluvčím zastupujícím všechny sociology, anebo přinejmenším ty, kteří přede mnou vyjádřili hrdost, že jejich věda je takto vyznamenána, a vznesl jakousi okázalou žádost o to, aby francouzská sociologie, všeobecně uznávaná jako jedna z nejlepších na světě, mohla požívat všech symbolických, ale také hmotných výhod, jež jsou se skutečným uznáním spjaty. Myslím především na všechny ty, kdo do této profese v současnosti vstupují a po nejdůležitější léta své vědecké existence se často musí protloukat, jak se dá, bez jistoty, že jednoho dne budou mít naději na získání učitelského či badatelského místa, jež by jim bylo s to zajistit slušné pracovní podmínky.

© CNRS Photothèque/Nicole TIGET

Pierre Bourdieu

¹ Proslov přednesený 7. prosince 1993 u příležitosti přijetí Zlaté medaile Národního střediska pro vědecký výzkum, nejvyššího francouzského vědeckého vyznamenání, z rukou Françoise Fillona, ministra vysokého školství a výzkumu. Poznámky pod čarou a odkazy k literatuře doplnil L. Wacquant.

Přeji si – a nebudu se snažit to skrývat – aby ona požehnání, jež na sociologii svolávám, mířila především k těm, kdo se mnou v té či oné chvíli pracovali v jednom týmu v rámci Centre de sociologie européenne a Centre de sociologie de la culture et de l'éducation.² Většinou jsou zde a byl bych je rád jednoho po druhém konkrétně jmenoval, abych jim veřejně vyjádřil své uznání a mimořádnou vděčnost; rád bych také smazal všechny stopy nesnází, s nimiž jsme se setkali uvnitř i vně našeho týmu a které, jak jsem přesvědčen, pocházely z toho, že jsme se po způsobu durkheimovců pokusili praktikovat určitý styl kolektivní práce, jenž byl možná neslučitelný s tradicemi a očekáváními intelektuálního světa, dosud spjatého s literární logikou, i s jeho světskými alternativami jedinečného a banálního, nového a překonaného, jež nahrávají nadutosti malých učitelů a snaze o originalitu za každou cenu.

Zvláštní místo bych chtěl vyhradit těm, kdo se se mnou podíleli na onom trochu přerostlém projektu, ze kterého vzešla kniha *Bída světa* [Bourdieu et al. 1993]; a také těm – zčásti jsou to tytéž osoby –, kdo mi téměř dvacet let pomáhali udržovat v chodu časopis *Actes de la recherche en sciences sociales* a jeho mezinárodní přílohu *Liber*.³ Často se tak dělo bez jiné odměny (nelze říci, že by k nim vědecká obec byla nějak zvlášť štědrá), než jakou bylo uspokojení z účasti na jistém intelektuálním dobrodružství. Měl bych z dnešního večera ještě větší radost, kdybych si mohl být jist, že od institucí, které je zaštiťují nebo by zaštiťovat měly, tedy CNRS, École des hautes études atd., se jim dostane patřičného uznání jejich zásluh.

I

Nyní se tedy mohou konečně dostat k sociologii a k otázkám v souvislosti s ní kladeným. První a nejběžnější z nich se týká jejího statusu jakožto vědy. Je zřejmé, že sociologie má hlavní charakteristiky, které vědu definují: je samostatná a kumulativní, snaží se budovat systémy hypotéz, uspořádané do soudržných modelů

² Centre de sociologie européenne (CSE) bylo založeno v Paříži v roce 1959 Raymondem Aronem (s podporou Fordovy nadace), který – aby napravil svůj nedostatek zkušenosti s empirickým výzkumem – v roce 1960 nominoval Bourdieuho jako jeho „sekretáře“ (výkonného ředitele). Po jejich rozchodu v roce 1968 zformoval Bourdieu nezávislý výzkumný tým, který byl institucionální základnou jeho bádání po tři dekády. Detailní popis vývoje a raného fungování CSE, založený na pečlivé analýze Aronových archívů uložených v Bibliothèque nationale, je v [Joly 2011].

³ Založen v roce 1975 a editován v Centre de sociologie européenne, *Actes de la recherche en sciences sociales* byl prodchnut Bourdieuho transdisciplinární a mezinárodní vizí sociologie spojující teorii, empirické pozorování a občanskou relevanci spolu s formální inovací. Také vydáván v CES, *Liber: revue européenne des livres* byla kritickou revue inovativního výzkumu v sociálních vědách, literatury a umění, jejímž cílem bylo „denacionalizovat“ intelektuální produkci a urychlit její oběh; mezi lety 1989 a 1998 byla publikována v různých podobách v tuctu evropských jazyků a zemí.

schopných vysvětlit rozsáhlou množinu empiricky pozorovatelných faktů [Bourdieu et al. (1973) 2005]. Lze se však ptát, zda to je to, oč se skutečně jedná... Víme, že ohledně většiny kanonických disciplín vyučovaných na filosofických a humanitně zaměřených fakultách, nemluvě ani o těch nejméně zavedených disciplínách na fakultách přírodovědných, se tato otázka nikdy neklade.

Sociologie je ve skutečnosti vždy podezírána – zejména v konzervativních kruzích – z toho, že dělá kompromisy s politikou. A je pravda, že sociolog se na rozdíl od historika či etnologa zaměřuje na svůj vlastní svět, na kterém, jak se zdá, se sám podílí a sám k němu náleží. Je jisté, že je v tomto světě nevyhnutelně zainteresován a vždy podstupuje riziko, že do své praxe bude promítat nějaké předsudky nebo, což je ještě horší, nějaké předpoklady. Toto nebezpečí je ve skutečnosti mnohem menší, než by se laikovi mohlo zdát: možná právě proto, že je mu sociologie zvlášť vystavena, disponuje také mimořádně mocným arzenálem obranných nástrojů proti němu.

A především díky logice konkurence, jež je logikou všech vědeckých univerz, podléhá každý sociolog omezením a kontrolním mechanismům, kterým zase on sám podrobuje všechny ostatní. Mezi každého sociologa a sociální svět se jako hradba staví celé mezinárodní sociologické univerzum se vši rozličností svých vědeckých (a nikoli politických) pozic a postojů: tato logika překrývajícího se cenzurování způsobuje, že sociolog nemůže podlehnout profánním svodům a světským kompromisům, zejména pak nástrahám žurnalismu, bez rizika, že bude vyloučen z „neviditelného kolegia“ vědců [Bourdieu 1991a]. Na takovémto vyloučení je cosi strašlivého, třebaže laici a jistí žurnalisté, kteří zaměňují rozdíly v úrovni za rozdíly názorové, přičemž oboje se má navzájem relativizovat, o něm nemají ani ponětí.

Takto zaručená čistě negativní nezávislost se dovršuje do podoby skutečné autonomie jen potud, pokud sociolog suverénně ovládl kolektivní výdobytky své disciplíny; zvládnutí těchto dnes již nezměrných výdobytků je podmínkou vstupu do skutečných vědeckých debat. Faktem jistě je, že sociologové se názorově rozcházejí, ale děje se tak podle dvou velice odlišných principů: ti, kdo si přisvojili kolektivní dědictví, jsou tímto dědictvím spojeni i ve svých konfliktech – mluví, jak se říká, týmž jazykem – a jestliže se mezi sebou ocitají v opozici, potom tak činí v souladu s konstitutivní logikou problematiky a metodologie, jež z tohoto dědictví přímo vzešly. Avšak tito dědicové stojí rovněž – a zcela jiným způsobem – v opozici vůči těm, jimž je toto dědictví odepřeno a jež mají z tohoto důvodu velice často blíže k mediálním požadavkům. To znamená, že ty nekřiklavější neshody, jež se často zmiňují, když jde o zpochybnění vědecké povahy sociologie, mají svůj veskrze sociologický základ v mimořádném rozptylu (ve statistickém slova smyslu) těch, kdo se honosí označením sociolog.

Má-li být sociologie skutečně autonomní a kumulativní, má-li být plně v souladu se svým vědeckým posláním, musí být také a především reflexivní [Bourdieu (1982) 1994]. Musí si sama sebe brát za předmět a používat všechny nástroje poznávání, jež má k dispozici, aby analyzovala a ovládala sociální síly, které na ni působí a které mohou narušit vpravdě vědeckou logiku jejího fun-

gování. Ty z vás, kterým by tyto analýzy připadaly příliš abstraktní, odkazují k tomu, co v knize *Homo Academicus* [Bourdieu 1984] říkám o sociologii a institucích, v nichž nalézá své místo (potom možná budou mít za to, že se vyjadřuji naopak příliš konkrétně...).

II

Sociologie vědeckého univerza, která je pro sociology čímsi nepostradatelným, se mi jeví právě tak nutná i u ostatních věd. Ve skutečnosti je bezpochyby nejučinnějším uskutečněním oné „psychoanalýzy vědeckého ducha“, kterou požadoval Bachelard [1938]. Je schopna vynášet na světlo kolektivně vytěsňené sociální nevědomí, jež je vepsáno do sociální logiky vědeckého univerza, do sociálních determinantů určujících výběr výběrových komisí a kritéria hodnocení komisí hodnotitelských, do sociálních podmínek přijímání a chování vědeckých administrativních pracovníků i do sociálních vztahů ovládnutí, působících pod rouškou vztahů založených na vědecké autoritě, které především u těch nejmladších vědců často brzdí nebo blokují invenčnost a kreativitu, místo aby je podněcovaly; děje se tak v rámci národních a v současnosti i lokálních kooptačních sítí, jež jistě jedince chrání před přísnými požadavky vědeckého hodnocení tím, že jiným zneumožňují plně uskutečňování jejich tvořivých potencialit atd.

Protože okolnosti mne nutí, abych se zde vyjadřoval v narážkách či nejasně, spokojím se se zmínkou jedné často opomíjené pasáže ze slavné přednášky „Věda jako povolání“, v níž Max Weber před shromážděním tvořeným svými kolegy klade otázku, jež je pro život vědy zcela zásadní, avšak zpravidla je vyhrazena pro soukromé konverzace: proč si univerzity nevybírají vždycky ty nejlepší? (Weber používá výrazivo mnohem hrubší.) Jako dobrý profesionál se vyhýbá pokušení obviňovat konkrétní osoby, při dané příležitosti „osobní nedokonalost na fakultách a ministerstvech“, a vyzývá ke hledání příčiny tohoto stavu věcí „v zákonech lidského spolupůsobení o sobě“, v těch zákonech, které při volbě papežů nebo amerických prezidentů vedou skoro vždy ke zvolení „kandidáta číslo dvě nebo tři“, načež s realismem, jemuž nelze upřít jistou dávku humoru, dospívá k následujícímu závěru: „Není třeba se divit tomu, že zde dochází častěji k přehmatům, ale spíše naopak tomu, že počet *správných* jmenování je přece jen ještě relativně významný“ [Weber (1919) 1998: 112].

Nějaká méně rezignovaná vědecká politika by se mohla opřít o znalost těchto zákonů, aby se proti jejich působení postavila a neutralizovala jejich účinky. Abych uvedl jen jeden příklad, myslím na svobodu, jakou by do celého systému vědeckého výzkumu vneslo vytvoření – v rámci každého oddělení – sekce, v níž by se seskupili všichni ti, kdo mají problémy s rozdělením disciplín a s onou více-méně arbitrární a vědecky škodlivou disciplinovaností, kterou jim toto rozdělení ukládá.

Řekl jsem dost, aby bylo pochopeno, že ideologie „vědecké obce“ jako jakési obce ideální, jejíž občané údajně znají jen jeden cíl, totiž hledání pravdy, ve sku-

tečnosti zájmům pravdy neslouží. Analýza fungování vědecké obce takové, jaká je, i všech mechanismů, které jsou na překážku čisté a dokonalé konkurenci, a tím také vědeckému pokroku, by mohla velkou měrou přispět k nárůstu vědecké produktivity, která našim technokratům tolik leží na srdci. Jisté je v každém případě tolik, že stále vzrůstající počet vědců – zejména mezi biology –, kteří jsou zneklidnění budoucností své vědy, unášené ničím neovládanou silou svých mechanismů, může doufat v kolektivní ovládnutí budoucnosti své profese jen tehdy, pokud se s pomocí sociologů a historiků vědy pustí do společné analýzy sociálních mechanismů, řídicích skutečné fungování jejich světa [Bourdieu 1997, 2001].

Bude možné klást si otázku, jakým právem nebo ve jménu jaké zvláštní autority se tato věda, která je doposud v plenkách, vměšuje do analýzy fungování věd pokročilejších a zajištěnějších. Toto obvinění z imperialismu ve skutečnosti přichází především od filosofů a spisovatelů, a také od některých vědců se silným sklonem k vědecké sebejistotě. A další schopnost sociologie vědy spočívá v tom, že na tuto aroganci, jež je pro vědu samu nesmírně škodlivá, nabízí účinné protiléky. Aniž by nás totiž jakýmkoli způsobem odsuzovala k antivědeckému nihilismu (chybí mi čas k tomu, abych to zde dokazoval), připomíná vědě její historické nebo sociální kořeny: vědecké pravdy ani zdaleka nejsou nějaké věčné esence, které v plné zbroji vzešly z lidského mozku, nýbrž jsou to historické produkty určitého typu historické práce vykonávané pod tlakem a pod kontrolou ze strany onoho zcela specifického sociálního světa, jímž je vědecké pole se svými pravidly a především se svými pravidelnostmi [Bourdieu 1975, 1991b, 2001].

Úkolem sociologie je možná připomínat – jak svou existencí, tak svými analýzami – ostatním vědám jejich historický původ, jenž je principem jejich provizorní platnosti právě tak jako jejich omylnosti. A sociologie zároveň ukazuje, že neustále obnovované pokusy založit vědu na transcendentních principech jsou odsouzeny k tomu, aby se točily v kruhu – který zmiňuje James Joyce – sebeproklamované neomylnosti, vyhlašované papežem, jehož slova nelze vyvrátit právě z důvodů jeho neomylnosti.⁴

III

Začal jsem tedy odpovídat na otázku, k čemu sociologie slouží. Mohl bych se spojit s tím, že odpovím podobně jako černošská spisovatelka Toni Morrison, které položili otázku, zda v jejích příštích románech bude místo pro bělošské postavy: „Položili byste tuto otázku bílému spisovateli?“ řekla tehdy. Položili byste otázku po užitečnosti a odůvodněnosti nějakému fyzikovi nebo chemikovi, archeologovi, nebo dokonce historikovi? Prapodivné je, že pokud má sociolog tolik nesnázi s pocitem ospravedlnění své existence, je to proto, že se od něj vždy očekává příliš mnoho nebo příliš málo. A také proto, že je zde vždycky příliš mnoho

⁴ Bourdieu zde odkazuje k slavné pasáži z *Dubliňanů* [Joyce (1914) 2012] Jamese Joyce, v níž přátelé v hostinci diskutují tuto doktrínu.

„sociologů“, kteří mohou dostat těm nejnezměrnějším požadavkům a převzít nemožnou i trochu směšnou roli „malého privilegovaného proroka se státním platem“, jak opět říká Max Weber.

Od sociologa se čeká, že bude po způsobu proroka dávat definitivní a (zdánlivě) systematické odpovědi na otázky života a smrti, které v naší existenci dennodenně vyvstávají. Upírá se mu ta funkce, na niž si jako každý vědec může právoplatně činit nárok, totiž možnost dávat přesné a verifikovatelné odpovědi jen na ty otázky, které je s to položit vědeckým způsobem, tedy za cenu odvrácení se od otázek, které nastoluje běžné uvažování a také žurnalismus.

Tím by se nemělo rozumět, že by sociolog mohl převzít roli experta ve službách různých forem moci. Sociolog nechce a nemůže nahradit politika, pokud jde o definování cílů (například nechat 80 % mladých lidí udělat maturitu nebo přimět 100 % školních dětí k tomu, aby dokonale ovládly četbu); může však připomínat ekonomické a sociální podmínky uskutečňování těchto cílů těm, kdo je určují, aniž často mají sebemenší tušení, o co vlastně jde, takže jim hrozí, že dosažené výsledky budou přesně opačné než ty, o něž se domnívají usilovat.⁵

Sociologie si je nyní již dostatečně jista sama sebou, aby si politikům mohla dovolit říci, že nemohou chtít vládnout ve jménu všech univerz, o jejichž neelementárnějších zákonech nemají povědomí. Durkheim [(1895) 2013] s oblibou říkával, že jedna z hlavních překážek pokroku vědy o společnosti spočívá v následujícím faktu: v souvislosti s těmito záležitostmi si každý myslí, že jejich znalost je mu vrozená... A co říci o politicích, kteří vyzbrojeni nějakou nicotnou zkušeností profesora nebo funkcionáře neváhají sociology poučovat o sociologii vzdělávání nebo o byrokracii!

Ani zdaleka nesouhlasím s politiky, kteří při projevech sebemenšího neklidu na fakultách překotně podněcují nespokojené studenty k tomu, aby se zaměřili na méně přeplněné obory, než jsou humanitní vědy, a jsem naopak přesvědčen, že je záhodno si přát, aby studium sociologie bylo všude podporováno a aby se výrazně rozšířilo: jednak samo o sobě a samo pro sebe, na filosofických a společenskovědních fakultách, avšak především jako doplňkové studium na fakultách přírodovědných, právnických a lékařských, a také – ovšem tentokrát v pořádné dávce – na školách „politologických“ a na École nationale de l'administration.⁶

Mohl bych lehce ukázat, co všechno by sociologický pohled mohl přinést úředníkovi, lékaři (tento experiment už dlouho probíhá ve Spojených státech

⁵ Zde se naráží na politický cíl, stanovený socialistickým ministrem Jean-Pierrem Chevènementem ve Fabiově vládě v roce 1985, přivést do roku 2000 80 % každé věkové kohorty k maturitě a tak k přijetí na univerzitu. Obratnou sociologickou analýzu dopadů této politiky na akademickou zkušenost a sociální trajektorie mladých z nižších tříd představuje [Beaud 2002].

⁶ Narážka na dvě hlavní elitní vysoké školy (Science-Po a ENA), z nichž vycházejí ti, kteří drží významné rozhodovací pozice ve francouzské státní správě a vedoucích korporacích; pro důkladnou analýzu umístění a funkcí těchto škol ve francouzském mocenském poli viz Bourdieuh *La Noblesse d'État* [Bourdieu 1989]. Řada vládních představitelů a úředníků, kteří byli přítomni ceremonii, byli absolventy těchto dvou škol.

a jeho výsledky lze studovat), vysokému funkcionáři, učiteli, novináři, a možná bych především mohl doložit, čím vším by tento pohled prospěl jejich činnosti i jejím výsledkům, a tedy i jejich klientele. Ony sociology, jichž je podle mínění některých lidí nadbytek, bych si přál vidět ve všech „totálních institucích“, jak to nazývá Goffman [1964], v léčebnách, nemocnicích, internátech, vězeních, a rovněž na městských sídlištích, na lyceích či středních školách, v podnicích (zde by bylo třeba zmínit – třebaže jinak než obvykle – případ Japonska); to všechno jsou složitá sociální univerza, jejichž dysfunkce by mohli zkoumat nebo jejichž různá pnutí by mohli odhalovat, zastávající sókratovskou úlohu porodníků, a to v případech jednotlivců i skupin [Bourdieu 1993].

Nemyslím si, že by byl důvod vidět v těchto výrociích projev cechovního imperialismu. Jsem ve skutečnosti přesvědčen, že rozvoj sociologie a pokrok vědeckého poznávání společnosti jsou v souladu s všeobecným zájmem. Sociologie je oprávněna definovat se jako *veřejně prospěšná činnost*. To neznamená, že by měla za úkol bezodkladně reagovat na bezprostřední potřeby „společnosti“ nebo těch, kdo se prohlašují za její mluvčí, a už vůbec ne těch, kdo jí vládnou. Částky, které pravicové i levicové vlády vydávají na financování vědecky neužitečných a finančně předražených průzkumů (jen jediný z nich dozajista představuje deseti nebo dvacetinásobek ročního rozpočtu mé katedry na Collège de France), jsou nejnezpochybnitelnějším dokladem toho, co tyto vlády od společenské vědy očekávají: nikoli poznávání pravdy sociálního světa, nýbrž nástroje určité racionální demagogie.

Jedním z nejnaléhavějších úkolů, jež sociologii náležejí a jež může splnit jen ona, je kritický rozbor manévrování a manipulování zaměřeného na občany a konzumenty a opírajícího se o zvrácené využívání vědy. Můžeme se vsutku zneklidňovat nad tím, že stát, který představuje jedinou svobodu ve vztahu k tržním omezením, podřizuje svou činností i činnost svých služeb, zejména pak v oblasti kultury, vědy a literatury, ve stále větší míře tyranii marketingových anket, průzkumů, určování výše sledovanosti a všech dalších údajně spolehlivých ukazatelů domnělého očekávání co největšího počtu lidí. Vidíme, že sociologie – pod podmínkou, že bude umět využívat ekonomickou nezávislost, jakou jí zajišťuje státní podpora, aby tak stvrдила její autonomii vůči všem podobám moci včetně moci státní – může být jednou z kritických protimocenských sil, schopných účinně se postavit proti mocnostem, které se stále častěji opírají o skutečnou nebo domnělou vědu, aby udržovaly nebo legitimizovaly svou nadvládu.

Nebyl bych práv principu reflexivity, kdybych na závěr opomněl říci, že o účinnosti této své řeči si mnoho iluzí nedělám: vím, že mi hrozí, že její účinnost pozbude reality samotnou okázalostí tónu, ke které mne přinutila okázalost příležitosti, při níž jsem ji musel přednést. Nikdy však není zapovězeno doufat.

Pierre Bourdieu

Přeložil Josef Fulka,
podle upravené anglické verze L. Wacquanta doplnil Ondřej Císař.

Literatura

- Bachelard, Gaston. 1938. *La Formation de l'esprit scientifique. Contribution à une psychanalyse de la connaissance objective*. Paris: Librairie philosophique Vrin.
- Beaud, Stéphane. 2002. *80 % au bac... et après? Les enfants de la démocratisation scolaire*. Paris: La Découverte.
- Bourdieu, Pierre. 1975. „The Specificity of the Scientific Field and the Social Conditions of the Progress of Reason.“ *Social Science Information* 14 (6): 19–47.
- Bourdieu, Pierre. 1984. *Homo academicus*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre. 1989. *La Noblesse d'État. Grandes écoles et esprit de corps*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre. 1991a. „The Peculiar History of Scientific Reason.“ *Sociological Forum* 5 (2): 3–26.
- Bourdieu, Pierre. 1991b. „On the Possibility of a Field of World Sociology.“ Pp. 373–387 in Pierre Bourdieu, James S. Coleman (eds.). *Social Theory for a Changing Society*. Boulder: Westview Press.
- Bourdieu, Pierre. 1993. „Narzisstische Reflexivität und wissenschaftliche Reflexivität.“ Pp. 365–374 in Eberhard Berg, Martin Fuchs (eds.). *Kultur, Soziale Praxis*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Bourdieu, Pierre. (1982) 1994. „Lecture on the Lecture.“ Pp. 177–198 in *In Other Words: Essays Toward a Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. (1993) 1996. „Understanding.“ *Theory, Culture & Society* 13 (2): 13–37.
- Bourdieu, Pierre. 1997. *Les Usages sociaux de la science. Pour une sociologie clinique du champ scientifique*. Paris: INRA.
- Bourdieu, Pierre. 2001. *Science de la science et réflexivité*. Paris: Éditions Raisons d'agir.
- Bourdieu, Pierre et al. 1993. *La Misère du monde*. Paris: Éditions du Seuil.
- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Chamboredon, Jean-Claude Passeron. (1973) 2005. *Le Métier de sociologue: Préalables épistémologiques*. New York, Berlin: Walter de Gruyter.
- Durkheim, Émile. (1895) 2013. *Pravidla sociologické metody*. Praha: SLON.
- Goffman, Erving. 1964. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients*. Harmondsworth: Penguin.
- Joly, Marc. 2011. *Devenir Norbert Elias*. Paris: Fayard.
- Joyce, James. (1914) 2012. *Dubliňané*. Praha: Argo.
- Weber, Max. (1919) 1998. „Věda jako povolání.“ Pp. 109–134 in Miloš Havelka (ed.). *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: OIKOYMENH.